

УДК 323.3(477)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ГРУП ІНТЕРЕСУ У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Ярина Боренько

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

В американських теоріях плюралізму групи трактують як інтеракції поміж групам тиску в саморегулюючій політичній системі. Дослідники, А.Бентлі та Д.Трумен, аналізуючи американський політичний процес, ужили категорію групи інтересу, визнаючи основних акторів на політичній арені. Ці твердження були піддані критиці, яка ґрунтувалась на емпіричних дослідженнях політичного процесу в Європейських та Латиноамериканських політичних системах. А.Алмонд і Дж. ла Паломбара застосовували категорію груп в порівняльному політичному аналізі. Використовуючи класифікацію Алмонда ми трактуємо політичну активність кримських татар в Україні як таку, що перебуває на шляху перетворення в асоціативну групу.

Ключові слова: порівняльна політологія; групи інтересу; лобі; групові тиски.

У політичний лексикон України досить легко, невимушено увійшли такі поняття, як-от: групи інтересу, групи тиску та лобіювання. Ці поняття є основними категоріями теорій груп інтересу. Прикладне значення дослідження таких суб'єктів і форм політичного процесу надзвичайно велике. В той же час варто звернути увагу на теоретичні основи дослідження груп інтересу, що дозволить нам ґрунтовніше дослідити політичний процес в Україні.

Очевидно, що почати варто з основних засад американської теорії груп інтересу, визначити її основні недоліки, які виявились неприйнятними для європейської школи та спробувати використати надбаня як класиків теорій груп інтересу, так і її критиків для напрацювання відповідних моделей, прийнятних для дослідження явищ та форм українського політичного життя.

Теорія груп інтересу розвинулась в американській соціології і політології, вона теоретично поєднується з плюралістичними теоріями демократії. Сам термін "теорія груп" розглядається як окремий напрямок в рамках плюралізму, який історично розвинувся після індивідуалістичного плюралізму. Уведення в політологію категорії для позначення нових

неінституційованих акторів політичного ринку було новизною. Основоположником теорії вважають Артура Бентлі, який перший визначив групи інтересу та їх діяльність як предмет аналізу політичного процесу, застосовуючи при цьому соціологічний і аналітичний методи. Правда дослідження Бентлі "Процес управління. Вивчення суспільних тисків", яке побачило світ у 1908 р., не здобуло популярності. Діяльність у 30-х роках так званої "чиказькою групи" в соціології та політологічна інтерпретація теорії А. Бентлі Девідом Труменом у праці "Урядовий процес" надали поштовх до розвитку теорії груп інтересу. Теорія Бентлі-Трумена мала на меті в першу чергу дослідити політичні процеси в американському суспільстві, але згодом у певних аспектах поєдналась з плюралістичними теоріями держави на європейському ґрунті. Досліджуючи політичні процеси в Україні варто звернути увагу саме на критику класичної теорії груп інтересу, яка, зрештою, і призвела до конкретизації поняття групи інтересу та її більш нормативного дефініювання. Пояснити політичні процеси поза межами США важко, якщо повністю сприйняти акцентування Бентлі на тотожності понять групи, масової діяльності і інтересу і виключним аналізом поведінкових аспектів політичного життя (поведінка людини інтересу через призму вивчення групи, до якої вона належить) [1, с.211]. На біхевіористичну основу Бентлі спирався і Девід Трумен, хоча він і ввів просту класифікацію груп за родом занять та більш теоретичне розмежування по лінії цілей (приватні на публічні групи) [2, с.63-64].

Бентлі і Трумен трактували групи інтересу та їх вплив на соціально-політичні процеси як виключно американський феномен, де групи виступали як єдині рушії процесу. Це бачення наштовхнулось на різку критику зі сторони представників європейської політологічної школи. Зокрема Джозеф ла Паломбара вважав, що концепція Бентлі є лише теоретичною канвою, яка обмежує дослідження, не подає експлікації та інтерпретації політики [3, с.29-49]. Тому його дослідження зберегло поняття групи як аналітичної категорії або системи, що описує деякі, а не всі аспекти політичного процесу [4, с.14]. На основі цього з'являється маса можливостей класифікувати та систематизувати групи, від чого свідомо відмовлялись представники американської класичної школи. За основу класифікації можна брати природу членства в групі, географічне поле діяльності, стать, вік чи професії представників групи. Габріель Алмонд вдався до порівняльного аналізу груп інтересу у взаємодії з громадською думкою, політичними партіями і формальними урядовими інституціями. Г.Алмонд виділяє чотири типи груп інтересу:

- дезорієнтовані групи (anomic group) - не мають жодних інституційних підстав, якщо мова йде про процедуру розвитку чи рішення та

об'єднують людей, які протестують проти конкретної політики (наприклад, категорії соціально-політичних рухів);

- групи, які не мають характеру асоціацій (nonassociational groups), тобто ті, які ґрунтуються на класовій, культурній або етнічній ідентичності, які артикулюють свої інтереси безпосередньо через індивідів, сім'ю та релігійні інституції;
- інституціональні групи інтересу (institutional interest groups) - групи, які фактично існують у більших організаціях, зокрема політичних партіях і законодавчих органах влади;
- асоціації (associational groups) – специфічні групи артикуляції інтересів (профспілки, організований бізнес, національні об'єднання), які також утворюють лобі, тобто групи, які мають на меті заставити законодавця виступити з певної позиції [5, с.75-76].

Ми притримуватимемося синтезованого визначення груп інтересу подане Ришардом Гербутом, згідно якого розглядатимемо групу інтересу як організацію, яка має формальну структуру та спільні цілі, прагне до здійснення впливу на формування державної політики, причому під державною політикою розуміється система владних рішень, які приймаються представницькими (центральними чи місцевими), виконавчими та судовими органами. Група інтересу прагне забезпечити собі вплив на процес політичних рішень, намагаючись створити більш чи менш формалізовані відносини з суб'єктами, відповідальними за цей процес [6, с.42]. (Звертаючи увагу на класифікаційні та дефінітивні аспекти, ми оминаємо ще один недолік концепції Бентлі-Трумена – трактування політичного процесу як політичної дії, що в кінцевому результаті обов'язково веде до рівноваги та балансу. Цей аспект був підданий критиці і американською школою у 70-х роках, що призвело до витіснення аналітичного та емпіричного методів дослідження методом системно-функціонального аналізу).

Перед нами постає питання доцільності застосування теорій груп інтересу для дослідження політичних процесів в Україні. Історичний розвиток групи як суспільної одиниці засвідчує, що групи інтересу виникли значно пізніше, ніж державні інституції та політичні партії. Логічно-послідовна поява груп інтересу характерна для західної політичної культури.

Застосування певних категорій теорії груп інтересу, як власне інтерес, лобі, економічна група інтересу в українському контексті часто призводить до підміни понять, коли те ж лобі асоціюється з неправовим вирішенням політичних проблем, економічна група інтересу – з економічним кланом, а інтерес – з “олігархами”. Усе це можна пояснити тим, що країна, яка на новітньому історичному етапі “випала” з процесу демократичного розвитку політичних інститутів, не може виконати основної передумови

плюралістичного суспільства, в якому існують класичні групи інтересу, – його відкритості та мобільності груп. Криза радянської системи управління спричинила до появи нових можливостей для діяльності груп інтересу. Виникло поле діяльності для груп інтересу як формально-неінституційованих учасників владних відносин, які заповнюють неврегульовану ані нормативно, ані традиційно нову нішу суспільного життя, що вивільняється з-під тотального контролю держави, і якою не здатні керувати швидко утворені нові демократичні (а подеколи і квазідемократичні) інституції, діяльність яких не підкріплена історичною традицією.

Для вивчення процесів формування груп інтересу на території України базовим слід взяти положення про формально-юридичну неінституційованість груп інтересу, їх реальну невнормовану участь у політичних рішеннях, а також прагнення створити мережу легітимованих чи нелегальних відносин з державними органами. Стосовно нелегальних (у сенсі тих, що існують у невідповідності до правових норм), то тут мова йде про економічні клани, які можуть бути предметом окремого вивчення передусім у контексті можливої легалізації тіньової економіки. Ті ж групи, які прагнуть до легітимованих відносин з владою, діють з одного боку, не порушуючи правових норм, а з іншого – поза сферами, які підлягають їх врегулюванню.

Політичні процеси у Криму, єдиному автономному утворенні в складі незалежної України, є певним симбіозом міждержавних та міжетнічних стосунків, причому розвиваються вони під впливом зовнішніх (міжнародних) факторів. Одним з суб'єктів політичного процесу в Криму є етнічна група кримських татар. Кримськотатарське питання досліджується в Україні найбільше з точки зору міжнародного права (зокрема права національних меншин, корінних народів, проблеми набуття громадянства та ін.), а також є предметом різного плану етнологічних та геополітичних концепцій. Ми ж пропонуємо розглядати кримських татар також в якості групи інтересу.

Ми розглядаємо ситуацію, коли в унітарній державі існує автономна одиниця, створена за територіально адміністративним принципом, на території якої проживає близько 300 тис. кримських татар, які в окремих районах становлять до третини всього населення і не мають власних адміністративних одиниць, які б формувались за національним принципом.

У Криму слабо розвинений український національний рух, а це єдиний регіон, де українці становлять формальну меншість. Існує посилена тенденція систематизування та ґрупуризації етнічних рухів, найпотужнішим з яких є саме рух кримських татар [7, с.7-8]. Державні інституції не є настільки гнучкими, щоб адекватно реагувати на формування таких рухів, і ті *de facto* є нелегітимними.

Отже, маємо справу з досить автоматизованим суспільством, яке багато в чому відмінне від загальноукраїнського. Українці і кримські татари АР Крим становлять меншість, причому система інтересів кримсько-татарської спільноти є чітко визначеною і знаходить втілення у відповідних організаційних структурах. Зауважимо, що до депортації кримських татар у 1944 р. Кримська автономія, яка тоді перебувала у складі РРФСР, була багатонаціональним та полікультурним регіоном, де адміністративні райони формувались за національним принципом. Сучасна національна структура в Автономній Республіці Крим є цілком відмінною. У 1988 р. татари почали повертатись у культурно монолітний регіон, причому процес репатріації не був юридично врегульованим. Проблема набуття громадянства, працевлаштування, приватизації землі, функціонування кримськотатарських органів самоуправління, життєво важливі побутові проблеми зумовлюють формування не просто національної чи етнічної групи, а чітко окресленої соціальної групи з визначеними соціально-психологічними та політичними установками, які, накладаючись на етнічну ідентичність, надають цій групі певних корпоративних характеристик. Це дозволяє розглядати кримськотатарську спільноту як певний варіант групи інтересу в рамках конкретної субкультури, яка функціонує в окремо взятому регіоні.

За класифікацією Алмонда кримськотатарська спільнота в перші роки репатріації підпадала під категорію неасоціативних груп, які ґрунтуються на етнічній ідентичності. З часом з'явилося у кримських татар своєрідне лобі – мережа меджлісів, які є важливими неформальними чинниками процесу управління, особливо на місцевому рівні у районах з компактним проживанням кримських татар (Бахчисарайський Білогірський та Старокримський), що відносить її вже до асоціацій. Отож маємо ситуацію, коли соціально-психологічні установки групи накладаються на етнічні характеристики, внаслідок чого надбудовою неасоціативної групи є утворення асоціації (лобі), яка представляє свої претензії до центру політичних рішень. Оскільки кримські татари та їхні інституції не мають юридичного статусу в Україні, що пов'язано з відсутністю у державі законодавства про корінні народи, то вони є фактично визнаними і формально незаконними учасниками політичного процесу. Меджліс кримськотатарського народу є незаконним органом артикуляції та представництва інтересів кримських татар. Неврегульованість статусу Меджлісу є не просто формальним недоліком, у автономній республіці взагалі відсутня чітка модель та практичний досвід врегулювання конфліктів, яка б віддзеркалювала реальний вплив кримськотатарського фактора. Враховуючи відсутність в Україні, а тим більше в Криму досвіду контролювання ситуацій, а також нерівномірний вплив субкультур регіону на

владні відносини у Криму, для визначення статусу кримських татар варто задуматись над тим, яка практика прийняття політичних рішень може бути дієвою у цій ситуації.

Доказом того, що модель врегулювання конфліктів у Криму повинна віддзеркалювати наявність кримськотатарської субкультури є хоча б те, що:

- враховуючи темпи репатріації та скорочення природного приросту серед нетатарського населення у Криму, частка татар поступово збільшується, відповідно їх претензії на участь в управлінні теж зростатимуть;
- татарське населення має сильно розвинену мережу громадських організацій, які підтримуються з-за меж України. Ці організації у близькому майбутньому доростуть до процесу лобювання, і присутність груп тиску, які використовують фінансові джерела з-за меж України, може бути збудником нестабільності в регіоні, враховуючи проросійську орієнтацію більшості політичних сил.

В умовах вільного і рівномірного існування субкультур і політичній практиці європейських країн часто застосовується консенсусна форма прийняття рішень. Важко говорити про можливість застосування такої форми для України, проблематичним видається і надання меджлісу статусу другої палати Верховної Ради Криму. Найоптимальнішим варіантом, який би відповідав реальній політичній ситуації в Криму, було б створення певної мережі кримськотатарських органів, які би могли розраховувати на доступ до центру рішень. Очевидно доведеться враховувати переважаючі позиції держави над інтересами кримсько-татарської спільноти. Проте держава може розраховувати на їх політичну підтримку за рахунок допуску кримськотатарських лідерів у якості експертів з питань, що безпосередньо торкаються інтересів цієї групи. Таким чином може розпочатись процес легітимізації кримськотатарських інституцій, що сприятиме політичній стабільності у регіоні. Така схема дозволить сформувати певну мережу політичних інтересів і надасть доступ кримським татарам до центру політичних рішень власне як групи інтересу у формі асоціації. Така модель – це ще одна з форм європейської інтерпретації визначення відносин між державою та групами інтересу, яка полягає у створенні системи відносин на основі взаємозалежності [8, с.17], принциповою ознакою якої є взаємообмін засобами між державними інституціями та організаціями інтересу.

---

1. *Bentley A.* The Process of Government. № III. Evanston, 1955.
2. *Truman D.* The Governmental Process. New York, 1953.
3. *La Palombara J.* The Utility and Limitation of Interest Group theory in Non-American Field Situation // Journal of Politics. №22. New York, 1960.
4. *La Palombara J.* Interest Groups in Italian Politics. Princeton, New Jersey, 1964.
5. *Almond G., Powell G.* Comparative Politics: A Developmental Approach. Boston, 1966.
6. *Herbut R.* Interes polityczny jako kategoria politologiczna // Studia z teorii polityki, tom I /pod red. A.W. Jabudńskiego i L.Sobkowiaka. Wrocław, 1996. S.38-52.
7. *Боренько Я.* Татарський острів // Аудиторія, 1999. № 8(2252).
8. *Kassim H.* Policy Networks, Networks and European Union Policy Making: A Special View // West European Politics, 1994. Vol. 17(4).

A GROUP CONCEPT APPROACH TO THE STUDY OF POLITICAL PROCESS IN UKRAINE

Yaryna Boren'ko

*Ivan Franko National University of Lviv 1 Universytetska Str., Lviv 79000,
Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The group basis of politics in the American pluralistic theories presents the political process as interaction of groups of pressure in self-regulating political system. The authors of group theories, A.Bentley and D.Truman, described the American political process using the category of " groups of interest " as basic actors on the political arena. These postulates were criticized as a result of further studies of political processes both in the USA and in the European and the Iberian political systems. Some of the critics, such as G. Almond and J. La Palombara, had used the category of group by interpreting it as a method for comparative studies of politics. Using the Almond's classification groups of interest, the political activity of the Crimean Tatars in Ukraine can be defined as a nonassociational group (at the beginning of repatriation) being transformed into association.

Key words: comparative politics: groups of interest, lobby, group of pressure

Стаття надійшла до редколегії 06. 2001

Прийнята до друку 15.10.2001